

Türkiye’de Organ Bağışının Mevcut Durumu ve Organ Bağışında Stratejik İletişimin Önemi

Current Situation of Organ Donation in Turkey and the Importance of Strategic Communication in Organ Donation

Gülcan Şantaş¹, Fatih Şantaş²

¹ Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Yozgat, Türkiye.

Özet

Bu çalışmada, Türkiye’de organ bağışının mevcut durumu incelenmekte ve organ bağışını artırmada stratejik iletişimin rolünün tartışılması amaçlanmaktadır. Çalışma tanımlayıcı nitelikte bir araştırma olup, Ocak 2008-Aralık 2016 tarihleri arasında organ nakli ile ilgili işlemlere yönelik genel bir çerçeve sunmaktadır. Bu çerçeveden yola çıkarak, stratejik iletişimin organ bağışını artırmada potansiyel etkileri derlenmiş ve değerlendirilmiştir. Organ, Doku Nakli ve Diyaliz Hizmetleri Daire Başkanlığı veri tabanından elde edilen bilgilere göre, Ocak 2008-Aralık 2016 tarihleri arasında toplam 27.146 organ nakli işlemi gerçekleştirilmiştir. 27.343 organ nakli işleminden 19.944’ünün (%72,94) canlı nakil ve 7.399 işlemin (%27,06) ise kadavradan yapıldığı belirlenmiştir. Beyin ölümü gerçekleşen kadvraların ailelerinin organ bağışı için izin verme oranı, erkek kadvralarda %30,52 ve kadın kadvralarda ise %26,85’tir. Organ bağışını artırmada aileler ile kurulan iletişimin kalitesi önemlidir ve bağışta bulunmayan ailelerin gerekçelerine bakıldığında zayıf iletişim dikkat çekmektedir. Mevcut paydaşlar arasında hangisinin/ hangilerinin sorun teşkil edeceği, kimin oyuna ne kadar dâhil edileceği, kimin oyunun dışında kalacağı gibi stratejik sorulara cevap arayan stratejik iletişimin, organ bağışında olumlu bir tutum ve bilgi yaratma potansiyeline sahip olduğu düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Organ Bağışı, Organ Nakli, Stratejik İletişim.

Abstract

This study examines the current situation of organ donation in Turkey and aims to discuss the role of strategic communication in increasing organ donation. The study is a descriptive study and provides a general framework for organ transplantation procedures between January 2008 and December 2016. By this way, the potential effects of strategic communication in increasing organ donation have been compiled and evaluated. According to the information obtained from the database of the Organ, Tissue Transplantation and Dialysis Services Department, a total of 27146 organ transplants were carried out between January 2008 and December 2016. Of the 27343 organ transplants, 19944 (72.94%) were done from live transplants and 7399 (27.06%) were done from cadavers. The cadaver who had brain death, 30.52% of the male cadaver’s family and 26.85% of the female cadaver’s family were allowed for organ donation. The quality of communication with families is important for increasing organ donation, and when we look at the reasons of families who did not accept to donate, poor communication is often noticed. Strategic communication seeking answers to strategic questions such as who will be included in the game, which of the existing stakeholders / which will constitute a problem, how much will be included in the game, who will be left out of the game, is thought to have a positive attitude and a potential for creating knowledge in organ donation.

Keywords: Organ Donation, Organ Transplantation, Strategic Communication.

Giriş

Organ nakli; vücutta görevini yapamayan bir organın yerine canlı bir vericiden veya ölüden alınan sağlam bir doku veya organın nakledilmesidir (1). Son yıllarda organ naklinde büyük gelişmeler yaşanmasına rağmen, organ naklinin en önemli sorun alanlarından biri nakledilecek organın temin edilmesidir (2). Nakledilecek organın temin sürecinde temel dayanaklardan ve en önemli aşamalardan biri organ bağışdır.

Organ bağışı; kişi hayatta iken, hür iradesi ile tıbben yaşamı sona erdikten sonra doku ve organlarının başka hastaların tedavisi için kullanılmasına onay vermesi ve bu durumu belgelendirmesi olarak tanımlanmaktadır (3).

En uygun organ kaynağı geri dönüşümsüz beyin hasarı saptanan, görece genç, tıbben sağlıklı ve beyin dışındaki bütün organları iyi çalışan bir donördür. Ancak uygun organ donörlerinin sayısının yetersiz olması sebebiyle,

donör kriterleri genişletilerek akraba olan ve olmayan canlı donörler kullanılmaktadır (4). Genellikle organ naklinde kullanılacak organ büyük oranda hastanın yakınları tarafından yapılan organ bağışıyla temin edilmektedir (5). Gelişmiş ülkelerde organ gereksinimlerinin çoğu kadavra donörlerden sağlanırken, Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerde temel sorun alanlarından biri kadaverik organ nakli sayısının yeterli düzeyde olmamasıdır (2).

Bu çalışmada, Türkiye'de organ bağışının mevcut durumu incelenmekte ve organ bağışını artırmada stratejik iletişimin rolü tartışılmaktadır. Türkiye'de organ bağışı ve nakli ile ilgili veri tabanı Sağlık Bakanlığı tarafından yönetilmektedir. Konu ile ilgili istatistikler, Organ, Doku Nakli ve Diyaliz Hizmetleri Daire Başkanlığı veri tabanında toplanmaktadır. Ancak ilgili alanyazın incelendiğinde, organ naklinin güncel durumunu ortaya koyan ve bu güncel rakamları tartışan tanımlayıcı bir çalışmanın mevcut olmadığı görülmektedir. Bu eksiklikten yola çıkılarak bu çalışmada organ bağışı, stratejik iletişim bağlamında ele alınarak organ bağışını artırmada etkili olabilecek paydaşların iletişim rolleri tartışılmaktadır.

Türkiye'de Organ Bağışı

Ülkemizde organ bağışı ile ilgili çalışmalar ve uygulamalar 29.05.1979 tarih ve "2238 sayılı Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Yasası"na göre yapılmaktadır. Bu yasa, 2000 yılında "Organ ve Doku Nakli Hizmetleri Yönetmeliği" ile detaylandırılmıştır. Yapılan düzenlemeyle, Türkiye'de organ ve doku nakline yönelik hizmet sunan kurum ve kuruluşlar arasında gerekli işbirliğini sağlamak, kadavradan elde edilen organ sayısını artırmak ve tıbbi etik anlayışa uygun organ ve doku dağıtımını sağlamak amacıyla "Ulusal Organ ve Doku Nakli Koordinasyon Sistemi" kurulmuştur. Nakil cerrahisinin artırılması ve yeni tedavi işlemlerinin uygulanması nedeniyle, Sağlık Bakanlığı tarafından Organ ve Doku Bağış Kartı hazırlanmıştır. Tüm organ bağış kartları, Türkiye Organ ve Doku Bağış Bilgi Sistemi'nde saklanmaktadır.

Türkiye'de organ bağışı ve nakli ile ilgili veri tabanı Sağlık Bakanlığı tarafından yönetilmektedir. Organ, Doku Nakli ve Diyaliz Hizmetleri Daire Başkanlığı veri tabanından elde edilen bilgilere göre, Ocak 2008- Aralık 2016 tarihleri arasında toplam 27.146 nakil işlemi gerçekleştirilmiştir. Nakil yapılan organa göre dağılım, Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Organ nakli nakledilen organ istatistikleri

Nakledilen Organ	Nakil Sayıları*
Akciğer	147
Böbrek	19.449
İnce Barsak	25
Kalp	455
Kalp Kapağı	9
Karaciğer	7.004
Pankreas	57
Toplam	27.149

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, Organ, Doku Nakli ve Diyaliz Hizmetleri Daire Başkanlığı

Tablo 2 incelendiğinde, toplam 27.343 nakil işleminden 19.944'ünün (%72,94) canlı nakil ve 7.399 işlemin (%27,06) kadavradan yapıldığı görülmektedir. Cinsiyete göre beyin ölümünün dağılımı incelendiğinde, erkek kadavranın ailesinden %30,52 oranında organ bağışı için izin alınmış ve %69,48 oranında bağış için izin alınmamıştır. Kadın kadavranın ailesinden ise %26,85 oranında izin alınırken; %73,15 oranında aileler tarafından karşı çıkmıştır.

Tablo 2. Organ nakli hasta istatistikleri

Nakil Türü (Standart Nakil)	Sayı	Yüzde
Canlıdan Nakil	19944	%72,94
Kadaverik Nakil	7399	%27,06
Toplam	27343	%100

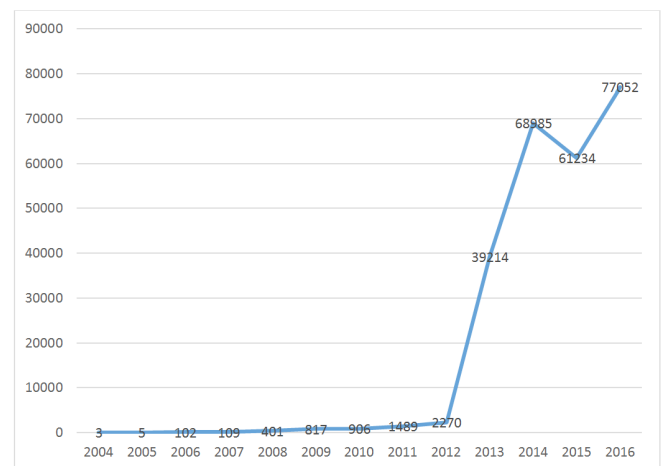

Cinsiyete Göre Dağılım (Beyin Ölümü Bilgileri)	İzin Durumu	Sayı	Yüzde
Erkek	Bağış	2,1 K	%30,52
	İzin Yok	4,77 K	%69,48
Kadın	Bağış	1,2 K	%26,85
	İzin Yok	4,77 K	%73,15

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, Organ, Doku Nakli ve Diyaliz Hizmetleri Daire Başkanlığı

Yıllara göre organ bağışı dağılımı incelendiğinde, il ve merkez bazında yıllık bağış sayılarının sürekli artış gösterdiği görülmektedir. 2004 yılı için 3 bağış kayıt altına alınırken; en güncel 2016 yılı için organ bağışı sayısı 77.052 olarak belirlenmiştir. Toplamda 2004-2016 yılları arasında 252.587 organ bağışı yapıldığı ortaya konulmuştur (Şekil 1).

Şekil 1. Yıllara göre organ bağışı

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, Organ, Doku Nakli ve Diyaliz Hizmetleri Daire Başkanlığı

Organ Bağışında Stratejik İletişim

Stratejik iletişim, örgütsel iletişimin fikir ve sorun alanlarını genişleterek, bu fikir ve sorun alanlarını daha bütüncül ve çok disiplinli bakış açısıyla geleneksel iletişim disiplinleri zemininde ele almak şeklinde tanımlanmaktadır (6). Kuruluşların paydaşlarını stratejik olarak yönetmeleri ve paydaşlarının çıkar / etki analizlerini yaparak onlarla bu

Tablo 3. Sağlık bakanlığı organ bağışına yönelik işbirliği yapılacak kuruluşlar

Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumu	T.C. İçişleri Bakanlığı
Türkiye Organ Paylaşım Sistemi Kurumu (TOPS)	Türkiye Halk Sağlığı Kurumu
Uluslararası Kuruluşlar	T.C. Adalet Bakanlığı
Uzmanlık Dernekleri	T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü
Özel Sağlık Kuruluşları	Emniyet Genel Müdürlüğü
Üniversiteler, YÖK	Organ Nakil Bölge Koordinasyon Merkezi
TBMM	Organ Nakil Koordinatörleri
Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK)	Organ Nakil Merkezleri
Etik Kurullar	Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu
T.C. Başbakanlık/MİT	T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı
Özel Sağlık Sigortaları	T.C. Ekonomi Bakanlığı
Askeri Sağlık Kuruluşları	TÜBİTAK
T.C. Başbakanlık / AFAD	Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu
Yerel Yönetimler	İlaç / Biyolojik Ürün Üretici ve Tedarikçisi
Basın Yayın Kuruluşları	Türk Diyetisyenler Derneği
Diyanet İşleri Başkanlığı	Türk Hemşirelik Derneği
Halk Eğitim Merkezleri	T.C. Maliye Bakanlığı
Kızılay	Dünya Sağlık Örgütü
RTÜK	T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı
Sivil Toplum Kuruluşları	Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü
Sosyal Medya Kuruluşları	Hemodiyaliz Merkezleri
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı	Hasta Dernekleri
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı	T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı
T.C. Milli Savunma Bakanlığı	Mülki Amir
T.C. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı	Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Genel Müdürlüğü

Kaynak: Sağlık Bakanlığı (2016). Organ bağışı ve nakli hizmetlerinin geliştirilmesi (20)

doğrultuda diyalog kurmaları “stratejik iletişim yönetimi” olarak ifade edilmektedir. Stratejik iletişim, mevcut paydaşlar arasından hangisinin/hangilerinin sorun teşkil edeceği, kimin oyuna ne kadar dâhil edileceği, kimin oyunun dışında kalacağı gibi stratejik sorulara cevap aramaktadır. Uzun vadede kuruluşun çıkarımın sağlanabilmesi için bu ilişkilerin ve iletişimin yönetilmesi gerekmektedir (7). Stratejik iletişim, sorumlu paydaşa gerekli bilginin aktarılmasını kolaylaştırmakta; farkındalık ve güven temelinde toplumda olumlu tutum ve bilgi yaratma potansiyelini artırmaktadır (8). Proaktif, iki yönlü ve başarıyla ilişkili bir stratejik iletişim, diyalog şeklinde kurgulanmaktadır (9).

Bu açıdan bakıldığında, organ nakli hizmetlerinde paydaş olan bağışçılar, aileler ve yakınlar, sağlık personeli, hastane yönetimi, üniversiteler, toplum sağlığı merkezleri, dini gruplar, bakanlıklar, adli tıp, sigorta kurumlarıyla kurulan iletişimin doğru yönetilmesi önem arz etmektedir. Tablo 3’te, Sağlık Bakanlığı’nın organ naklinde işbirliği içinde olacağı (paydaşlar) kurum ve kuruluşlar yer almaktadır.

Başarılı bir organ bağışı için seçim süreci hakkında aileler ile kurulan iletişim önemlidir. Ailelere konu ile ilgili yeterli bilginin verilmesi süreci kolaylaştırabilmektedir. Yalnızca bağışta bulunmak isteyip istememeleri değil, her bir ailenin özel durumu da değerlendirilerek bir plan oluşturulmalıdır. Bunun için ailelere yeterli zaman tanınmalı ve talep için hazırlıklı olmaları beklenmelidir (10).

Bağışta bulunmayan ailelerin nedenlerine bakıldığında zayıf iletişim dikkat çekmektedir (11). Ölen kişilerin aileleri, kendileriyle kurdukları iletişime göre bağış süreciyle ilgilenen hekimi iyi ya da kötü olarak değerlendirmekte (12) ve bağış kararı, büyük oranda sosyo-duygusal ve iletişime dayalı olarak verilmektedir (10).

Organ bağışının başarısında potansiyel organ bağışçılarının aile üyeleri ile iletişimini koordine etmek amacıyla birincil sorumluluğu üstlenen personelin belirlenmesi önem taşımaktadır (11). Dodd-McCue ve diğerleri (13), bağış süreciyle ilgili bir “aile iletişim koordinatörü” belirlenmesinin en iyi uygulamalardan biri olabileceğini belirtmektedir.

Standart bir aile iletişim protokolünün amacı, yıkıcı nörolojik sorunlar yaşayan hastaların tamamının doğru bir şekilde tanımlanması ve böylece en iyi şekilde aile desteğini alarak organ bağışını sağlamaktır (14). İspanya, Amerika gibi ülkelerde organ nakli koordinatörü olarak çalışan sağlık profesyonelleri özel olarak iletişim eğitimi almaktadır (15, 16). Avustralya'da organ bağışına ilişkin sözlü onamdan sonra, bağış uzmanı hemşire (donation specialist nurse) ile detayların konuşulduğu bir süreç yönetilmektedir (17).

Wilders ve diğerleri (18), organ bağışı konusunda sorun alanlarından birinin hizmet sunucunun iletişim becerileri olduğunu belirtmektedir. Hekimlerin yaşamı sonlandırma kararında ailelerle etkili iletişim kurmada ve ölen bağışçının ailesini ikna etmede etkin olması beklenmektedir (15, 19). Ancak Türkiye'de yapılan araştırmalarda, hekimlerin konuya ilgileri ve organ bağışında bulunma sayılarının oldukça düşük olduğu ve konu hakkındaki düşüncelerinin organ nakli ve bağışı hizmetlerini artıracak yönde olmadığı rapor edilmektedir. Bu durumun sebebi, tıp fakültelerinin mevcut müfredatlarında organ bağışı ve nakli ile ilgili hem nitelik hem de içerik açısından yeterli derslerin bulunmaması ve öğretim üyelerinin çekinceleri olarak açıklanmaktadır (20).

Birinci basamak uygulama ortamında sunulan tekrarlı eğitimlerin hastanın bağışta bulunma istekliliğini artırdığı yapılan pek çok çalışmada vurgulanmaktadır. Bu eğitimler aracılığıyla insanlar, aileyi karar vermek zorunda bırakma, organ bağışıyla ilgili sağlık uzmanlarının suskunluğu gibi bazı önemli engellerin üstesinden gelebilmektedir (21-23). Ancak hastayı bağış konusunda motive eden tekrarlı eğitimler ile ilgili asıl tartışılması gereken, aile hekimlerinin ve birinci basamak sağlık hizmeti sunan diğer personelin bu konudaki bilgisidir. Aile hekimlerinin organ bağışına yönelik aileleri ikna etme sürecinde, çoğunlukla formal iletişim eğitimi almadıkları bilinmektedir (24). Zamanla yarışmayı gerektiren organ naklinde hekimlere hasta, hasta yakınları ve süreci birlikte yöneteceği çalışma arkadaşları ile doğru iletişimi kurmalarına yardımcı olacak iletişim eğitiminin sunulmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

Hemşireler, organ bağışının artırılması için toplumun bilgilendirilmesinde, potansiyel donörlerin tespitinde ve aileleri ile iletişim kurmada önemli role sahiptir (25). Alıcı ve vericinin organ nakli öncesinde fizyolojik ve psikolojik açıdan değerlendirilmesi yapılarak, tüm işlemlerin ciddi bir şekilde izlemi, girişim yönünden herhangi bir kontrendikasyon olup olmadığının saptanması, hastanın hikâyesi ve yaşam koşulları, organ naklinin ameliyat sonrasındaki başarısı, yaşam süresi ve kalitesinde profesyonel bir hemşirelik yaklaşımı etkili olmaktadır. Özellikle hemşireler, bağışçıların ailelerine ve canlıdan gerçekleştirilen nakillerde hastaya süreci anlatmada, izolasyon kuralları ve kısıtlı ziyaret nedenlerini açıklamada, hasta ve vericiden aydınlatılmış onam almada etkin rol almaktadır (20).

Sağlık profesyonelleri organ nakli sürecindeki en önemli bağlantı olmakla birlikte (26), önemli paydaşlar arasında bulunan hastane yönetimleri, etkin bir şekilde organ nakil işlemlerinin yönetimini sağlamak amacıyla koordinatörlükler

oluşturmaktadır. Böylece donör adayı hastanın acil servise kabul edildiği andan donasyonun gerçekleştirildiği ana kadar geçecek süreç, doğru bir şekilde yönetilebilecektir. Türkiye'de organ bağışı açısından sağlık çalışanlarının bilgi düzeyi, sorun alanlarından birini oluşturmaktadır. Alanyazın incelendiğinde, sağlık çalışanları ve sağlık alanında eğitim gören öğrencilerin organ nakli ve bağışı konularında bilgi ve farkındalık düzeyinin yeterli olmadığı belirtilmektedir (25, 27, 28). Bu noktada stratejik iletişimin doğru bir şekilde kurulabilmesinde hastane yönetimlerine önemli görevler düşmektedir. Sağlık çalışanlarına gerekli eğitim sunulduğunda, bu eğitimin etkisinin bağışçı ve bağış sürecinde kararsızlık yaşayan ailelere yansıtacağı ve bağış potansiyelinin artacağı söylenebilir. Hastane yönetimleri bu süreçte organ-doku nakli ve bağışı konusunda toplumun farkındalık kazanması, eğitilmesi, yanlış algıların düzeltilmesi ve bağışın artırılması amacıyla sosyal pazarlamadan yararlanabilmektedir.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde insanlar arasındaki bilgi eksikliği, mevcut kadavradan yapılacak organ bağışına engel olmaktadır. Bu bilgi eksikliklerinden biri din konusundadır (29). Dini liderler organ bağışını destekleyecek açıklamalar yapmakla birlikte, bu açıklamalar kadavradan organ bağışını artırmada yeterli olmayabilmektedir (30, 31). İslam dininde canlı veya ölü insanların vücuduna zarar vermek yasaklanmıştır. Ancak, Maide Suresi 32. Ayette belirtildiği gibi, başka bir insanın yaşamını kurtarmak, zor durumda olan insanlara iyilik amacıyla yapılıyorsa, bu durumda sevap kazanılmaktadır (32). Organ naklini değişik dini gruplara veya inançlara göre değerlendirecek din adamlarının öncülüğünde eğitim programları ve çalıştaylar düzenlenmesi, toplumun organ bağışına yönelik tutumlarını değiştirmede etkili bir iletişim aracı olabilir.

Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye'de organ bağışının mevcut durumu incelenmekte ve organ bağışını artırmada stratejik iletişimin rolü tartışılmaktadır. Türkiye'de organ nakli ile ilgili en önemli sorunlardan birisi yetersiz organ naklidir (33). Bu nedenle disiplinler arası yaklaşıma imkân veren organ nakil merkezlerinin kurulmasının sorunun çözümünde katkı sağlayacağı söylenebilir (34, 35).

Türkiye'de organ nakli ile ilgili organizasyon eksikliğinin söz konusu olduğu ileri sürülebilir. Organ naklinde koordinasyonun başarılı olabilmesi için elbette ki halkın eğitimi ve farkındalığının artırılması önemlidir. Ancak, Türkiye'de önemli sorun alanlarından biri, bu konuda sağlık personeline ve organ-doku nakil koordinasyon ekiplerine verilen eğitimlerin uzmanlaşmamasıdır. Personel yeterli bilgi düzeyinde olmadığımda aileler ile doğru iletişim kuramayacak ve potansiyel organ bağışçısı durumundaki kişilere ulaşamayacaktır. Türkiye'de kadaverik organ naklinin yetersizliğinin ve ailelerin organ bağışına olumsuz tutumunun en önemli sebeplerinden birisinin iletişim eksikliği ve yanlış bilgilendirme olduğu düşünüldüğünde, doğrudan organ bağışını artırmaya yönelik iletişim eğitimlerine ihtiyaç duyulduğu söylenebilir. Bakanlık bünyesinde ve hastane yönetimlerince desteklenecek bu eğitimlerin bağış

ve nakil potansiyelini artıracak önemli bir yatırım olduğu unutulmamalıdır.

Bir başkası için yaşama şansı anlamına gelen organ bağışına yönelik sağlık iletişimi pratiklerinin önemli olduğu düşünülmektedir. Halkın konu ile ilgili farkındalık düzeyinin artırılması yararlı olacaktır. Ayrıca din adamlarının organ bağışına yönelik özendirici açıklamaları katkı sağlayacaktır. Konu ile ilgilenen sağlık çalışanlarının, sevilen ve güven duyulan sanatçıların ve daha önce bu sorunu yaşayan ve bağış sayesinde sağlığına kavuşan bireylerin yer alacağı kamu spotlarının etkili olabileceğine inanılmaktadır. Organlarını bağışlayan ailelere finansal olarak destek verilmesi, bir başka teşvik yöntemi olabilir.

Kaynaklar

- Yaşar M, Oğur R, Uçar M, Göçgeldi E, Yaren H, Tekbaş ÖF, ve ark. Bir sağlık meslek yüksekokulu son sınıf öğrencilerinin organ bağışı konusundaki tutumları ve tutumlarına etki eden faktörler. *Genel Tıp Dergisi* 2008; 18(1): 33-37.
- Tilif S, Gürkan A, Kaçar S, Varılsüha C, Karaca C, Onursal K, ve ark. Organ bağışına etki eden faktörler. *Turkish Journal of Surgery* 2006; 22(4): 133-136.
- Akış M, Katırcı E, Uludağ HY, Küçükklıç B, Gürbüz T, Türker Y, ve ark. Süleyman Demirel Üniversitesi personelinin organ-doku bağışı ve nakli hakkındaki bilgi ve tutumları. *SDÜ Tıp Fakültesi Dergisi* 2008; 15(4): 28-33.
- Edirne T. Türkiye’de organ ve doku nakli uygulamaları: Sonuçları ve strateji önerileri. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences* 2004; 24(3), 261-266.
- Özkan S, Yılmaz E. Hasta yakınlarının organ bağışı ile ilgili bilgi ve tutumları. *Aile ve Toplum Eğitim, Kültür ve Araştırma Dergisi* 2009; 5(17): 18-29.
- Hallahan K, Holtzhausen D, Van Ruler B, Verçiç D, Sriramesh K. Defining strategic communication. *International Journal of Strategic Communication* 2007; 1(1): 3-35.
- Çınarlı İ. Stratejik iletişim yönetimi bağlamında paydaş kuramının eleştirel bir değerlendirmesi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 2014; 46: 23-36.
- Zeitel-Bank N. The role of strategic communication for organ donations. *Economics* 2017; 5(2): 174-181.
- Smith RD. *Strategic Planning for Public Relations*, 4th ed. New York, Routledge; 2013.
- Siminoff LA, Gordon N, Hewlett J, Arnold RM. Factors influencing families’ consent for donation of solid organs for transplantation. *Jama* 2001; 286(1), 71-77.
- Daly BJ. End-of-life decision making, organ donation, and critical care nurses. *Critical Care Nurse* 2006; 26(2): 78-86.
- Sque M, Long T, Payne S. Organ donation: Key factors influencing families’ decision-making. *Transplantation proceedings* 2005; 37(2): 543-546.
- Dodd-McCue D, Tartaglia A, Myer K, Kuthy S, Faulkner K. Unintended consequences: The impact of protocol change on critical care nurses’ perceptions of stress. *Progress in Transplantation* 2004; 14(1): 61-67.
- Linyear AS, Tartaglia A. Family communication coordination: A program to increase organ donation. *Journal of Transplant Coordination* 1999, 9(3): 165-174.
- Matesanz R, Domínguez-Gil B, Coll E, de la Rosa G, Marazuela R. Spanish experience as a leading country: What kind of measures were taken? *Transpl Int* 2011; 24: 333–343.
- Shafer TJ, Ehrle RN, Davis KD, Durand RE, Holtzman SM, Van Buren CT, et al. Increasing organ recovery from level I trauma centers: the in-house coordinator intervention. *Progress in Transplantation* 2004; 14(3): 250-263.
- Mullins GC, Simes D, Yuen KJ. Approaching families for organ donation-intensivists’ perspectives. *Anaesthesia and intensive care* 2012; 40(6): 1035-1039.
- Dubernard JM, Land W, Persijn GG. *Procurement and Preservation and Allocation of Vascularized Organs*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers; 1997.
- Potter JE, Herkes RG, Perry L, Elliott RM, Aneman A, Brieva J, et al. Communication with families regarding organ and Tissue donation after death in intensive care (COMFORT): Protocol for an intervention study. *BMC Health Services Research* 2017; 17(1): 42, 1-10.
- Sağlık Bakanlığı. Çok paydaşlı sağlık sorumluluğunu geliştirme programı, tedavi ve rehabilite edici sağlık hizmetlerinde çok paydaşlı yaklaşım, Ankara; 2016.
- Thornton JD, Curtis JR, Allen MD. Primary care physicians’ attitudes and practices regarding discussing organ donation with their patients. *Journal of the National Medical Association* 2010; 102(1): 52-58.
- Bidigare SA, Ellis AR. Family physicians’ role in recruitment of organ donors. *Archives of Family Medicine* 2000; 9(7): 601-605.
- Coolican MB, Swanson A. Primary health-care physicians: vital roles in organ and tissue donation. *Connecticut Medicine* 1998; 62(3): 149-153.
- Randall HB. Primary care physicians’ attitudes and practices regarding discussing organ donation with their patients. *Journal of the National Medical Association* 2010; 102(1): 59-60.
- Özbek Yazıcı S, Kavak HO, Kaya E, Tekin A, Kalaycı I. Hemşirelik öğrencilerinin organ nakli ve bağışı konusunda bilgi ve düşüncelerinin belirlenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 2015; 3(2): 66-76.
- Prottas J, Batten HL. Health professionals and hospital administrators in organ procurement: attitudes, reservations, and their resolutions. *American Journal of Public Health* 1988; 78(6): 642-645.
- Özer N, Sarıtaş S, Özlü ZK. Hemşirelik öğrencilerinin organ nakli ve bağışı konusundaki bilgi ve düşüncelerinin incelenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi* 2010; 13(2): 1-11.
- Göz F, Göz M, Erkan M. Knowledge and attitudes of medical, nursing, dentistry and health technician students towards organ donation: A pilot study. *Journal of Clinical*

Nursing 2006; 15(11): 1371-1375.

29. Agrawal S, Binsaleem S, Al-Homrani M, Al-Juhayim A, Al-Harbi A. (2017). Knowledge and attitude towards organ donation among adult population in Al-Kharj, Saudi Arabia. Saudi Journal of Kidney Diseases and Transplantation 2017; 28(1): 81-89.

30. Shahbazian H, Dibaei, A, Barfi M. Public attitudes toward cadaveric organ donation. Urol J (Tehran), 2006; 4: 234-239.

31. Daar AS. A survey of religious attitudes towards organ donation and transplantation. In Procurement, Preservation and Allocation of Vascularized Organs (pp. 333-338). Springer Netherlands; 1997.

32. Türkiye Organ Nakli Vakfi. Eriřim tarihi: 08.03.2017. Eriřim adresi: [http://www.tonv.org.tr/tr/organ-bagisi/organ-](http://www.tonv.org.tr/tr/organ-bagisi/organ-bagisi-ve-dinler/)

[bagisi-ve-dinler/](http://www.tonv.org.tr/tr/organ-bagisi-ve-dinler/)

33. Yıldız İ, Sabuncuođlu, MZ, Koca YS. Organ nakli merkezi kurulması bölgede organ bağışını etkiler mi? SDÜ Tıp Fak Derg 2017; 24(1): 8-11.

34. Yıldız İ, Sabuncuođlu, MZ, Koca YS, Erdoğan A, Alkaya Solmaz FA, İnal S. Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi böbrek nakli: birinci yıl sonuçlarımız. SDÜ Tıp Fak Derg 2016; 23(4): 112-116.

35. Yıldız İ, Sabuncuođlu, MZ, Koca YS, Alkaya Solmaz F, şenol A. Yeni Kurulan Organ Nakli Merkezimizde Yapılan Karaciğer Nakli Sonuçlarımız. SDÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi 2017; 8 (2): 18-20.

Bilimleri Dergisi 2010; 13(2): 1-11.